

TÜRKİYE'DE DEVLETİN EKONOMİYE MÜDAHALE ANLAYIŞI

• Osman ERKAN •

Stajyer İdari Yargı Hakimi, Maliye Bilim Uzmanı

1 - Giriş

Teorik olarak iktisadi düşüncede olduğu gibi uygulamada da devletin ekonomiye müdahale anlayışı dönemler itibarıyla farklılıklar arz etmiştir. Bazı dönemler devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğine inanılmış ve uygulanmaya çalışılmış, bazı dönemlerde ise liberal söylemler egemen olmuş, devletin minimum müdahalesi esas alınarak içeriği tartışılmıştır. Ama müdahale anlayışı ne olursa olsun her dönem devletler, devlet olmanın verdiği iktidarla, ekonomideki yönlendirici rolünü kullanarak, müdahalelerde bulunmuşlardır.

Türkiye'de dünyadaki genel ekonomik konjonktüre de bağlı olarak dönemler itibarıyla müdahalecilik anlayışında farklılıklar olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de liberalizm; 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nden Dünya ekonomik buhranına kadar olan dönem birinci liberal dönem, Adnan Menderes liberalizmi ikinci liberal dönem ve 1980 sonrası liberalizmi şeklinde ayrımlaştırarak ele alınmıştır. Birinci liberal döneme devletçi dönem ikinci liberal döneme ise planlı dönem takip etmiştir. Çalışmada söz konusu dönemler kronolojik olarak ele alınmıştır. Böylece Türkiye'de müdahalecilik anlayışı hakkında genel bir çerçeve çizilmek suretiyle, bu anlayışın vergi politikası üzerindeki etkisini inceleyeceğimiz çalışmaya temel oluşturulmaya çalışılmıştır.

2. Genel Olarak Birinci Liberal Döneme Bakış

1923-1931 yılları arası dönemde izlenen iktisat ve maliye politikaları, Lozan Barış Konferansı'nın kesildiği dönemde İzmir'de toplanan Türki-

ye İktisat Kongresi'nde belirlenmiş olup temelini liberal düşünceden almıştır. Lozan barış görüşmelerinde en can alıcı nokta ekonomik anlaşmazlıkların çözümünde kendini gösterdiğinden Türkiye, bu aşamada iktisat politikasının liberal bir çizgide olacağını göstermek istiyordu (Karakoyunlu 1997:16). Bu istek Türkiye İktisat Kongresi kararlarının oluşumunda etkili olmuştur.

Nitekim bu dönemde özel teşebbüsün hareket serbestisini sınırlayan devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin minimum düzeyde tutulduğunu söylemek mümkündür. Ancak liberalizm kamunun yalnızca özel sektör aleyhindeki müdahalelerini değil tüm ekonomiye yapılan iktisadi müdahalenin en asgari olduğu, devletin giderlerini karşılamasının dışında rekabet koşullarını oluşturmak amacıyla iktisadi hayata kavuştuğu bir politika demetini ifade edecekse, bu döneme liberal demek zor olacaktır. Bu dönem uygulamaya konulan 1927 Teşviki Sanayi Kanunu ve diğer uygulamalar esas itibarıyla özel sektörü destekleme amacını gütmüştür. Ancak uygulamada tekelleşmelere sebebiyet verilmiştir. Liberal söylemlerle gerçekleştirilen bu uygulamalar, özde liberal olmaktan uzak kalarak devlet eliyle fert zengin etmenin yolunu açmıştır. Bu politikaların gerçekleşmesinde sermaye çevrelerinin yeni rejimin yönetici kadrolarıyla hızlı bir yakınlık kurmaları etkin rol oynamıştır (Boratav 1983:261). Dolayısıyla Cumhuriyet dönemindeki siyasal rejim, kapitalist düzeni büyük bir hassasiyetle korumuş ve savunmuş olmakla beraber başından beri devletin iktisadi hayata yoğun bir şekilde müdahale etmesinin zorunluluğu anlayışını da ortaya koymuş oluyordu. Dönemin diğer belirleyici özelliği, dışa ve yabancı sermayeye açık olmasıdır. Bilindiği gibi Lozan Ant-

laşması 24.8.1928 tarihine kadar koruyucu bir dış ticaret politikası uygulama imkanını sınırlıyordu. Oysa, savaş öncesi gümrük tarifesi "serbest ticaret" yaklaşımı doğrultusunda hatta değişik imtiyazlarla çok düşük gümrük vergilerinden oluşuyordu. Bu madde süre bitimine kadar Türkiye'nin ekonomi kararlarını etkileyen ve belirli bir ekonomi politikasının izlenmesi sonucunu veren bir unsurdu (Çavdar 1992:9).

3. Devletçi Dönem: Devletçiliğin Nedenleri ve Genel Çerçevesi

1930'larda başlayıp 1950'lere kadar süren döneme "devletçi" dönem adı verilmiştir. Devletçilik söylemi o dönem için yeniydi ancak liberal dönem olarak ele alınan dönemlerin bile bir ölçüde devletçi olduğu bir gerçektir. Bu dönemde liberal söylemlerin bırakılmasının önemli nedenleri vardır. Bunlardan Dünya'daki gelişmelerle ilgili nedenler (Hamitoğulları 1982:112):

- 1929 Ekonomik bunalımı ve doğurduğu sorunlar;
- Dünya'daki diğer gelişmeler (Sovyetler Birliği'nin yeni uygulamaları, Almanya'daki yeni rejimin, ABD'ndeki yeni politikaların (new deal) etkileri gibi nedenler);
- Osmanlı İmparatorluğu'ndan devreden ağır borçlar.
- Emperyalizme karşı kendini daha iyi savunabilme arzusudur.

Ulusal düzeyde iç nedenler de aşağıdaki gibi sıralanabilir (Hamitoğulları 1982:113):

- Özel kesimi teşvik edici liberal politikalar gerek bu kesimin yeterince güçlü olmaması gerekse yapısal nitelikleri sonucu, tatmin edici başarılar gösteremeyerek ekonominin gelişmesini yeterli düzeye çıkaramamış olması;
- Ekonomik gelişmeyi gerçekleştirecek toplumsal, siyasal ve zihinsel dönüşümler gerçekleşirilememiş olması;
- Teknik bilginin yetersiz olması;
- Yeterli sermaye birikiminin henüz gerçekleşmemiş olması;
- Halk kitlelerinin uygulanan ekonomik politikalarından memnun olmaması sebebiyle Ser-

best Fırka'ya yönelmesi;

- Halkın bir çok şeyi devletten bekleme geleneğinin devam etmesidir.

İlk olarak 1930 yılında iktisadi program hazırlanmış bunu izleyen dönemlerde 1933 ve 1936 sanayi planları hazırlanmıştır. Ulusal ekonomi kavramını getirmeye çalışan 1930 iktisat programının ardından uygulanmaya konulan 1933 sanayi planı, ekonomilerdeki kalkınma programlarına benzemekten ziyade hükümetin yapacağı ekonomik etkinlikleri anlatan bir programdı. Plan, yeni kurulacak işletmeler ve bunların kuruluş yerleri hakkında hükümete verilen bir rapora dayanıyordu (Aydemir 1968: 425). 1936 yılında hazırlanan ikinci beş yıllık sanayileşme planı, 1938 yılı sonlarına doğru yürürlüğe konmuştur (Küçük 1975:249). Ancak büyük potansiyel vaad eden bu plan İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle uygulanamamıştır (Şahin 1995:59)

Bütün bu gelişmeler sonunda 1939 yılında dokuma, maden, kimya, çimento ve şeker işletmeleri ya tamamlanmış ya da kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca madencilik konusunda da ilerleme sağlanmıştır. Demiryolları ve karayolları kalkınma açısından anlamlı bir uzunluğa kavuşturulmuş, devletçi müdahaleler sonuçlarını göstermeye başlamıştır. Devlet eliyle işletmeler kurulmuş ve dolayısıyla devletin üretimdeki payı artmıştır. Ancak II. Dünya savaşının başlaması bu gelişmelere ket vurmuştur. Savaş sonrasında 1947 yılında CHP tarafından hazırlanan kalkınma planı bu hükümet döneminde uygulanamamış olmasına rağmen Demokrat Parti'nin izleyeceği ekonomik programı geniş ölçüde etkilemiştir (Kongar 1994:269-272).

4. İkinci Liberal Dönem: Demokrat Parti Liberalizmi

1946 yılı siyasi ve iktisadi bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin dönüm noktası olmuştur. Siyasi bakımdan 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisinin 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kuruluşlarıyla başlayan dönem, 21 Temmuz 1946'da ilk çok partili seçimin yapılması ve 1950'de yine seçim yoluyla iktidarın el değiştirmesinin başlangıcıdır (Boratav 1983:73).

Kadro Dergisi çevresinin etkisiyle CHP 1946 yılında 5 yıllık bir plan yapmıştı. Bu arada, DP'den Adnan Menderes ve Celal Bayar gibi siyasetçiler devletin rolünün değişmesini, özel sektörün desteklenmesini istiyorlardı. Ocak 1947'de kurulan İstanbul Tüccarlar Derneği'nde devletçilik politikasını eleştiriyor ve DP tarafından öne sürülen fikirleri destekliyordu. Diğer yandan, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan gerek uluslararası konjonktür gerekse bunun Türk siyasi hayatında yaptığı etkiler, 1946 planında öngörülen yaklaşımların hayata geçirilmesine imkan vermiyordu. Marshall Yardımı programından da yararlanmak isteyen Türkiye, ağırlığını tarım sektörüne kaydırmak ve özel sektöre destek vermek zorunda kalmıştı. Türkiye Marshall yardımlarından yararlanabilmek için 7 Eylül 1946 yılında Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonunu yaptı. Bu devalüasyonla, 1.30 TL olan ABD Dolarının değeri 2.81 TL'ye yükseltildi (Yılmaz 1982:192). Böylece ekonomiyi dünya ekonomisine entegre etmeye yönelik liberalizasyon tedbirleri ile dış yardım arayışlarına giriliyordu. 1947 yılında, hükümet ağırlığını tarım sektörüne veren ve daha az devletçi hükümler içeren yeni bir plan hazırladı. 19 Şubat 1947'de IMF ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasına üye olmuştur. Marshall yardım planı ve Truman doktrini çerçevesinde oluşturulan ekonomik işbirliği teşkilatı (OECD) ve Kuzey Atlantik Paketi (NATO) adlı ekonomik ve askeri teşkilatlara 1948 ve 52 yıllarında katılmıştır. 1947 yılından itibaren ABD askeri yardımını, 1948 yılından itibaren Marshall yardım planı çerçevesinde ekonomik yardımı almaya başlamıştır (Şahin 1995:100). Ayrıca dış ticarete korumacılığın gevşetilmesine 1946 devalüasyonu ve ithalatta kotaların uygulanmasını kısıtlayan liberalizasyon listelerinin düzenlenmesi ile başlamıştır. Yabancı sermayeye konulan sınırlamalardaki ilk gevşetmelerde CHP tarafından 1947 ve 1950'de gerçekleştirilmiştir. DP'de aynı süreci 1951'de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, 1954 başlarında ise Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu kabul ederek sürdürmüştür. CHP'nin yakın geçmişteki müdahaleci mirası nedeniyle özel sektör yanlısı tutumu çok inandırıcı olamıyordu. İki partinin ekonomik programları

arasında çok az bir fark olduğu halde ekonomiyi devletçilikten ayıklama işi 1950 yılında DP'ye düşmüştür (Boratav 1983:79).

Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950 tarihli TBMM açılış konuşmasında, hükümet programlarında izleyecekleri iktisat politikalarında devletçi bir eğilim taşımadıklarını şu şekilde belirtmekteydi: "İktisadi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek, diğer yandan iktisadi sahada, devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna mukabil güven vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diyebiliriz." Sözlerin devamında devletin istisnai durumlarda iktisadi teşebbüslere gireceğini ve diğer zamanlarda özelleştirmeye gidileceğini belirtiyordu (Hamitoğulları 1982:109).

1950 ve sonrası, piyasa ekonomisine daha fazla ağırlık veren ekonomik kalkınma programları uygulanmaya çalışılmış, liberal genişletici iktisat politikaları, tarımda sağlanan verim artışı ve Kore Savaşı'nın da etkisiyle tarım ürünlerine olan dış talebin artışı ihraç gelirlerini hızla yükseltmiş dolayısıyla sanayileşme atılımına başlamak mümkün olmuştur (Uludağ 1990:68). İzlenen genişletici politikalar 1954 yılında döviz darboğazında neden olmuş neticesinde ithalat duraklamış, üretim azalmış bunu çifte döviz kuru, mal darlığı, kaçakçılık ve karaborsa izlemiştir. 1954 yılından itibaren devletçilik liberal sisteme son vermiştir. 1956 yılında Millî Koruma Kanunu çıkarılacak hükümet iktisadi hayatı geniş ölçüde kontrol altına almıştır (Ergün 1990:62).

Neticede, Demokrat Parti Hükümeti'nin programında devletin ekonomideki ağırlığını azaltma ve özel kesimi olabildiğince genişletme hedefi belirtilmiş olmasına rağmen parti kısa zamanda söylem değiştirmiştir. Çünkü, Adnan Menderes'e göre özel teşebbüsün önünde devletin destek ve koruması sayesinde çok daha kârlı alanlar açılmaktadır.

5. Planlı Döneme Geçiş ve Müdahale Anlayışı

27 Mayıs 1960 ihtilali'yle Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Planlı dönem olarak adlandırılan bu dönemin başında, ekonomik sorunların

ve sıkıntıların bir planının olmamasına bağlandığı için, hızlı ve dengeli kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi amacıyla bir merkezi planlama örgütü olan Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Esasında bu gereklilik önceki dönemin sonunda hükümet tarafından benimsenmiş, ancak hayata geçirilmeden iptilal olmuştur. 1960'dan hemen önce ekonomik eşgüdümü sağlamak için Koordinasyon Bakanlığı kurulmuş ve uluslararası örgütlerden planlama işinde yetkili uzmanlar istenmiştir. Bu amaçla uluslararası plancılık piyasasında gözde ismi Hollandalı J.Tinbergen küçük bir ekiple Türkiye'ye getirilmiştir. 27 Mayıs İhtilali'nden sonra bu ekip Türkiye'de kalarak DPT bünyesinde çalışmalarına devam etmiş, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasına katkıda bulunmuşlardır (Küçük 1975:272). Bu ilk kalkınma planı 1963 yılında yürürlüğe konulmuştur. Bu planda ve sonraki beş yıllık planlar çerçevesinde devletin önayak olduğu iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinde esasında devletçi bir yapılanmadan ziyade, bu dönem içinde gerçekleştirilen dört kalkınma planının da öngörüldeği üzere, özel sektörün teşviki amacını güden karma ekonomi benimsenmiştir.

Kalkınma planlarında yer alan liberal söylemlere rağmen devletin ekonomiye müdahalesi 1960'lı yılların başından itibaren 1977 yılına kadar, her alanda giderek artma eğilimi göstermiştir. 1974 yılında yapılan radikal bir değişiklik müdahale imkanını daha da arttırıyordu. Bu değişiklik, Maliye Bakanı'nı yatırımları hızlandırmak, fiyat istikrarını ve yıllık programların etkinlikle uygulanmasını sağlamak gerekçesiyle verilen bütçe ödeneklerini yıl içinde belli oranlarda, hatta gerektiği kadar, arttırma yetkisidir. Bu değişiklik, açıktan finansmanı daha da artmış; 1970'li yılların sonuna doğru enflasyonun denetimden çıkmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Ancak, 1978 yılından itibaren devletin ekonomiye müdahalesinde görece bir azalmaya rastlanmaktadır. Söz konusu görece azalmanın nedenleri bir yandan yeterince arttırılamayan vergi gelirlerine, bir yandan da 1977 yılına kadar giderek artan vergi masraflarına bağlıdır. Böylece devlet ciddi bir mali bunalıma karşı karşıya kalmıştır (Saybaşı 1986:121-122).

Planlı dönem, Demokrat Parti liberalizminden bu noktada önemli bir farklılık göstermektedir. Öyle ki, DP döneminde de devletin ekonomiye müdahalesi her alanda görülmüştür. Dönemler arası farklılık ise söylemlerde ve uygulamaların plana dayanmasında gözlemlenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde ele alınan liberal iktisadi düşünceler bağlamında liberalizm incelenen dönemlerin hiç birinde gerçekleşmemiştir. Öyle ki devletin ekonomiye müdahalesi dış ticaret rejiminden başlayan ve asgari ücretin saptanması ve fiyat kontrollerine kadar uzanan çok geniş kapsamlı bir konudur (Saybaşı 1986:107).

6. 1980 Sonrası Liberalizmi: Genel Değerlendirme

Türk iktisat tarihinde 24 Ocak 1980, ekonomik sorunlara serbest piyasa ekonomisi modeli çerçevesinde çözümler üretebilmek için yeni yaklaşımların gündeme getirildiği yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu kararın Türk ekonomisi için yeni bir dönemin başlangıcı sayılmasını, Aralık 1983 ve Ocak 1984'te alınan ekonomik kararlar zincirinin felsefe, zihniyet ve model bakımından 24 Ocak kararları ile olan yakınlığında aramak gerekir (Kılıçbay 1994:162). 1979 ara seçimlerini kazanarak Süleyman Demirel başkanlığında kurulan yeni hükümet, müsteşar olan Özal'ın katkılarıyla, ünlü 24 Ocak kararlarını çıkartmıştır. Bu kararlar kümesi o günlerde istikrar tedbirleri olarak adlandırılmaktaydı. İşin gerçeği şuydu ki, alınan kararlar Osmanlı'dan o güne kadar egeyen olan bir politikayı sarsıyor ve kararları hazırlayanlara göre "liberal ekonomiye" giriliyordu (Çavdar 1992:227).

24 Ocak 1980'de başlayan ve 6 Kasım 1983'de Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiyle devam eden iktisadi liberalleşme sürecinin en belirgin sonucu, Türkiye'nin ithal ikamesi modelini yavaş yavaş terk etmeye ve ihracata dayalı kalkınma modelini benimsemeye başlamasıdır. Bu model değişikliğinin kaçınılmaz sonucu, piyasa ekonomisinin dinamiklerinin harekete geçmesidir. Nitekim, Türkiye söz konusu dönemde döviz, faiz ve fiyat kontrollerini ya tamamen kaldırmak

veya asgariye indirmek suretiyle bu doğrultuda hayli mesafe almıştır. Ancak kamu kesiminin ekonomideki payının küçültülmesine yönelik çalışmalar çokta başarılı olmamıştır. Örneğin, dönemin başında tartışılmaya başlanan özelleştirme konusuna ilişkin yasal düzenleme ancak 1994 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Özelleştirme idaresinin verilerine göre 6 Ekim 2003 tarihi itibarıyla 1985 yılından itibaren gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 3,2 katrilyon TL (8,1 milyar dolar) olarak gerçekleşmiş ve kapsama alınan kuruluşların ancak yarısına yakını özelleştirilebilmiştir (ÖİB 2003: 7-17).

1987 seçimlerinden itibaren iktisadî faktörlerden çok siyasî faktörlerin etkisiyle iktisadî liberalleşmede önce bir durgunluk sonra da bir geriye gidiş başlamasına rağmen, 1980-1989 devresinde Türkiye'nin iktisadî performansının hayli iyi olduğu genellikle kabul edilmektedir. OECD ülkeleri arasında 1981-1989'da GSMH büyümesi oranlarında Japonya %4.3, İspanya %3.1 oranını yakalamışken Türkiye %4.7'ye ulaşmıştır. Bununla beraber söz konusu dönemin bütünüyle bir başarı hikâyesi olmadığı da bir gerçektir. En tipik başarısızlık enflasyonun bir türlü aşağı çekilememesi ve iç ve dış borç stokunun sürekli artış göstermesidir. Ancak dünya konjonktürüne uygun olarak liberal politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Ama uygulanmaya çalışan bu politikalar değişik araç ve biçimlerle liberalizmden uzaklaşmaya yol açmıştır (Çavdar 1992:230). Neticede, kamunun ekonomideki payı azalmamış aksine artış göstermiştir. Konsolide bütçe büyüklüklerinin GSMH içindeki payı, 1992-2000 yılları arası dönemde %20,09'dan %39,32'ye çıkmıştır. Yani, kamu kesiminin ekonomideki payı bir kata yakın artış göstermiştir (MHUV 2002:11).

7. Sonuç

Türkiye'de devletin ekonomiye müdahale etme anlayışında meydana gelen değişikliklerin kronolojik olarak incelemesini yaptığımız çalışmada görüldüğü gibi liberal olarak adlandırılan dönemlerde bile devlet, ekonomiye müdahale etmiştir yada etmek zorunda kalmıştır. Zira geliştirmekte olan bir ülke olarak Türkiye, ekonomi poli-

tikalarının uygulanmasında müdahaleci olma ya da olmama noktasında çok fazla alternatiflere sahip değildi. Gerçekten Türkiye'de kamu harcaması gereksiniminin yüksek olması örneğin, finansman gereksiniminin karşılanması en doğal yolu olan vergilerden kısmen de olsa vazgeçmek ya da vergi oranlarında indirim yapmak gibi alternatiflerin uygulanma şansını zorlaştırmıştır. Çalışmada vergi politikasının müdahale anlayışından nasıl etkilendiği hususuna girilmemiş, genel olarak müdahale anlayışının gelişimi ele alınarak, daha sonra bu konuda yapacağımız çalışmaya alt yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- AYDEMİR, Şevket S. İkinci Adam: İsmet İnönü I, İstanbul, Remzi Kitabevi 1968.
- BORATAV, Korkut. İktisat Politikası ve Bölüşüm Sorunları, İstanbul, Belge Yayınları, 1983.
- ÇAVDAR, Tevfik. Türkiye'de Liberalizm, Ankara, İmge Yayınları, 1992.
- ERGÜN, İsmet. "Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2000'li yıllara Bakış" H.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi, Cilt, 8, Sayı.1, 1990:63-75.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir. "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık" Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F Yayınları, 1982:105-132.
- KARAKOYUNLU, Yılmaz. Liberalizmin Türkiye Promönadı, Ankara, 1997.
- KILIÇBAY, Ahmet. Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.
- KONGAR, Emre. Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, 8.Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, Eylül 1994.
- KÜÇÜK, Yalçın. Planlama, Kalkınma ve Türkiye, 2. baskı, İstanbul, Bilim Yayınları, 1975.
- MHUV, Türk Vergi Sistemi, Ankara, TOBB Yayınları, 2002.
- Ö.İ.B. WEB SİTESİ. 2003 <www.oib.gov.tr/turkiye-de_ozellestirme1.zip>.
- SAYBAŞILI, Kemal. Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985), Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1986.
- ŞAHİN, Hüseyin. Türkiye Ekonomisi, 3. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1995.
- ULUDAĞ, İlhan. Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayınları, 1990.
- YILMAZ, Şiir. Enflasyon, Ankara, Gazi Üniv. İ.İ.B.F. Yayınları, 1982.